

УДК 347.97

*І. В. Пасайлюк**викладач кафедри цивільно-правових дисциплін
Львівського державного університету внутрішніх справ***ЗМАГАЛЬНІСТЬ СТОРІН ЯК ОСНОВНИЙ ПРИНЦИП ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА**

Дане питання вивітлено в працях таких учених-процесуалістів: М. Й. Штефана, В. В. Комарова, М. А. Гурвіча, В. М. Семенова, В. А. Кройтора, З. В. Ромовської, Н. Ю. Сакари, П. І. Шевчук, С. О. Короєда, В. Ю. Мамницького, С. В. Василюєва, С. А. Халатова й ін.

Систематизація принципів цивільного процесуального права – це зведення їх у групи згідно з визначеними критерієм чи підставою. У науковій літературі виділяють такі критерії:

– джерело закріплення принципів (конституційні принципи та принципи, закріплені в процесуальному законодавстві);

– предмет регулювання (принципи організації та принципи здійснення правосуддя);

– функціональна роль (організаційно-функціональні та функціональні принципи (М. Й. Штефан називає цей критерій предметом регулювання));

– правосуб'єктна роль (принципи, що визначають процесуальну діяльність суду, та принципи, що визначають процесуальну діяльність учасників справи);

– зміст і сфера поширення. На нашу думку, це найбільш практично значущий критерій, який поділяє принципи на такі:

1) загальноправові – притаманні всім галузям права, цивільному процесуальному праву також. До них належать принципи демократизму, гуманізму, законності;

2) міжгалузеві – принципи цивільного процесуального права та деяких інших суміжних галузей права. До них можна віднести принцип здійснення правосуддя тільки судом, рівності всіх громадян перед законом і судом, їх підкорення тільки закону, мови судочинства, гласності, об'єктивної істини тощо;

3) галузеві принципи – характерні тільки для цивільного процесуального права: диспозитивність, змагальність, процесуальна рівноправність сторін;

4) принципи судового розгляду справи – визначають порядок судового розгляду цивільних справ (раціональна процесуальна форма, неможливість процесуального сумісництва, безпосередність, усність) [1, с. 23].

Варто зазначити, що дана класифікація не є вичерпною, так, наприклад, інші науковці до міжгалузевих принципів відносять такі: принцип здійснення правосуддя тільки судом; принцип участі народу безпосередньо в здійсненні право-

суддя через народних засідателів; принцип незалежності суддів і підкорення їх лише закону; принцип здійснення судочинства державною мовою; принцип рівності всіх учасників процесу перед законом і судом; принцип колегіальності й одноособовості розгляду цивільних справ; принцип гласності судового процесу та його повного фіксування [2, с. 34].

Галузеві принципи цивільного процесу (диспозитивності, змагальності, процесуальної рівноправності сторін) тісно пов'язані між собою.

Витоки принципу змагальності містяться в протилежності матеріально-правових інтересів сторін у цивільному процесі. Якщо принцип диспозитивності визначає можливості сторін та інших учасників справи щодо розпорядження об'єктом спору та рухом процесу, то принцип змагальності визначає їхні можливості й обов'язки щодо доказування основних заявлених вимог, відстоювання своєї правової позиції. Так, на думку С. В. Сенік, принцип диспозитивності забезпечує рух справи, а принцип змагальності – повноту дослідження обставин конкретної справи [1, с. 27].

Змагальність інколи розуміють лише як форму процесу. Але змагальність має не лише формальну, а й змістовну сторони. Формальна сторона принципу передбачає таку процедуру, в якій справа буде розглядатися шляхом змагання, спору сторін, дослідження доказів, поданих сторонами та іншими особами. Змістовна сторона цього принципу полягає в праві й обов'язку учасників процесу визначити коло фактів, на які вони можуть покликатися як на підставу своїх вимог і заперечень, довести обставини, якими вони обґрунтовують або заперечують позов. С. В. Сенік зазначає, що дехто з науковців разом із принципом змагальності або навіть замість нього пропонують встановити принцип активності суду. Однак фактично активність суду є частиною принципу диспозитивності (ч. 4 ст. 13 Цивільного процесуального кодексу (далі – ЦПК) України), тому немає потреби виокремлювати такий принцип. Ми також підтримуємо цю думку. Так, у ч. 2 ст. 13 ЦПК України зазначено, що збирання доказів у цивільних справах не є обов'язком суду, крім випадків, встановлених цим Кодексом. Суд має право збирати докази, що стосуються предмета спору, за власною ініціативою лише тоді, коли це необхідно для захисту малолітніх чи неповнолітніх осіб, або осіб, які визнані судом недієздатними

чи дієздатність яких обмежена, а також в інших випадках, передбачених цим Кодексом [3]. Із цієї норми випливає виражена активність суду – як складник принципу диспозитивності цивільного судочинства.

За визначенням М. А. Гурвіча, принцип змагальності є таким поняттям, відповідно до якого особи, які беруть участь у справі, повідомляють про необхідні для справи юридичні факти, надають докази, підтримують свої вимоги і заперечення [4, с. 16].

Європейський суд з прав людини в Регламенті Суду опосередковано говорить про свій судовий процес як про процес, побудований на принципах змагальності.

Це впливає з того, що суть принципу змагальності сторін у судовому процесі у своєму звичному розумінні полягає в тому, що правовий спір ведуть між собою дві сторони – позивач і відповідач у цивільних правовідносинах. За результатами такого спору суд у відповідних судових актах має зробити офіційні висновки про те, що стверджуване стороною на підтримання своєї позиції є більш імовірним, аніж заперечення цього.

Змагальністю, як вважає професор М. Й. Штефан, визначається весь процес відбору, подання, витребування, залучення тощо фактичного матеріалу, необхідного для вирішення судом справи. Встановлюються форми, методи і способи дослідження цього матеріалу, процесуальна діяльність суб'єктів доказування, її послідовність і правові наслідки. Утвердження своїх міркувань і оспорювання доказів, міркувань та заперечень другої сторони визначають зовнішню форму цивільного процесу, надаючи йому змагального вигляду – боротьби, змагання сторін перед судом. Отже, змагальність характеризується широкою можливістю сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, визначати і використовувати в доказовій діяльності передбачені ЦПК необхідні процесуальні засоби, фактичні дані й докази, що їх підтверджують.

Принцип змагальності відображає один з об'єктивних законів природи, суспільства і свідомості – закон єдності і боротьби протилежностей. Це той самий випадок, коли в спорі зароджується істина. Змагальність покладає тягар доказування на сторони і знімає, за загальним правилом, обов'язок зі збирання доказів [5, с. 38].

Однак є науковці, які спростовують наявність даного принципу. Так, В. М. Семенов заперечує наявність принципу змагальності як самостійного принципу цивільного судочинства. Він вважає, що в цивільному процесі є принцип процесуальної рівності сторін в умовах «змагальної форми судочинства», суть якого полягає в зумовлених законом рівних можливостях сторін реально використовувати процесуальні засоби захисту своїх

прав та інтересів у змагальних умовах у порядку процесуальної діяльності [6, с. 122].

Якщо ж узагальнювати різні думки щодо принципу змагальності, то можна впевнитися, що попри всі розбіжності у визначенні його сутності, усі автори сходяться в тому, що він надає можливість сторонам та іншим особам активно брати участь у цивільному процесі з метою обґрунтування своїх вимог і заперечень. Проте він може мати різні прояви.

Насамперед змагальність – це з'ясування в суді взаємовідносин сторін за допомогою обміну доказами, закріпленими в процесуальній формі. Доказам належить центральне місце в розгляді спору. Багато авторів під час розгляду принципу змагальності мають на увазі передусім активність учасників процесу із збирання та надання суду доказів, які підтверджують або спростовують фактичні обставини [7].

Конституційне закріплення принципу змагальності відображене в р. VIII «Правосуддя», а саме в ст. 129 Конституції України. Основними засадами судочинства є такі: 1) рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом; 2) забезпечення доведеності вини; 3) змагальність сторін та свобода в наданні ними суду своїх доказів і в доведенні перед судом їхньої переконливості; 4) підтримання публічного обвинувачення в суді прокурором; 5) забезпечення обвинуваченому права на захист; 6) гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами; 7) розумні строки розгляду справи судом; 8) забезпечення права на апеляційний перегляд справи та, у визначених законом випадках, – на касаційне оскарження судового рішення; 9) обов'язковість судового рішення. Законом можуть бути визначені також інші засади судочинства [8].

Водночас у ст. 2 р. I «Загальні положення» ЦПК України визначено основні засади (принципи) саме цивільного судочинства, серед яких такі: 1) верховенство права; 2) повага до честі і гідності, рівність усіх учасників судового процесу перед законом та судом; 3) гласність і відкритість судового процесу та його повне фіксування технічними засобами; 4) змагальність сторін; 5) диспозитивність; 6) пропорційність; 7) обов'язковість судового рішення; 8) забезпечення права на апеляційний перегляд справи; 9) забезпечення права на касаційне оскарження судового рішення у випадках, встановлених законом; 10) розумність строків розгляду справи судом; 11) неприпустимість зловживання процесуальними правами; 12) відшкодування судових витрат сторони, на користь якої ухвалене судове рішення [3].

У цивільному судочинстві змагальність виявляється в такому:

– дії суду залежать від вимог позивача та заперечень відповідача;

– суд вирішує справу в межах заявлених вимог та на підставі наданих йому доказів;

– учасники судового процесу мають активне становище щодо інших учасників процесу та суду;

– сторони самостійно визначають, які саме докази подавати до суду, а які притримати;

– учасники судового процесу можуть брати участь у суді особисто або через представників;

– кожна особа зобов'язана доказати факти, на які вона покликається;

– у разі невиконання процесуальних обов'язків або нездійснення процесуальних прав для особи настають небажані для неї правові наслідки.

Змагальністю визначається весь процес відбору доказового матеріалу, необхідного для вирішення справи, встановлюються форми і способи дослідження цього матеріалу [2, с. 36].

У результаті аналізу норм ЦПК України можна сказати, що змагальність виявляється в таких аспектах:

– рівність прав учасників справи;

– кожна сторона повинна довести обставини, які мають значення для справи і на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень (ч. 3 ст. 12 ЦПК України). Для реалізації цього обов'язку сторони наділені відповідними процесуальними правами (ст. 43 ЦПК України);

– кожна сторона несе ризик настання наслідків, пов'язаних із вчиненням чи невчиненням нею процесуальних дій;

– суд, зберігаючи об'єктивність і неупередженість: 1) керує перебігом судового процесу; 2) сприяє врегулюванню спору шляхом досягнення угоди між сторонами; 3) роз'яснює, за необхідності, учасникам судового процесу їхні процесуальні права й обов'язки, наслідки вчинення або невчинення процесуальних дій; 4) сприяє учасникам судового процесу в реалізації ними прав; 5) запобігає зловживанню учасниками судового процесу їхніми правами та вживає заходів для виконання ними їхніх обов'язків [3].

Також суд не може втручатися в матеріальні та процесуальні права сторін, збирати докази за своєю ініціативою, може витребувати докази лише за ініціативою сторін [2, с. 36]. Відповідно до ч. 5 ст. 177 ЦПК України, позивач зобов'язаний додати до позовної заяви всі наявні в нього докази, що підтверджують обставини, на яких ґрунтуються позовні вимоги (якщо подаються письмові чи електронні докази, позивач може додати до позовної заяви копії відповідних доказів). Із цієї норми випливає, що збирання та надання доказів є обов'язком сторони. Винятком, коли суд для з'ясування обставин справи може за власною ініціативою витребувати необхідні докази, є розгляд справи порядком окремого провадження (ч. 2 ст. 294 ЦПК України) та необхідність застосування норми ст. 82 ЦПК України, яка визначає фак-

ти, що не підлягають доказуванню, отже, це впливає на перерозподіл обов'язків із доказування.

Вважаємо правильною позицію законодавця щодо того, що, зважаючи на особливий характер справ, що підлягають розгляду порядком окремого провадження, в основі яких лежить захист суб'єктивних прав та інтересів за відсутності матеріально-правових вимог однієї особи до іншої (визнання громадянина обмежено дієздатним або недієздатним, безвісті відсутнім чи оголошення його померлим, встановлення фактів, що мають юридичне значення тощо), роль суду також не може зводитися до функції стороннього спостерігача, а передбачає вчинення ним дій, спрямованих на захист інтересів осіб, зокрема тих, які пов'язані з витребуванням необхідних доказів [9, с. 33].

Зміст принципу змагальності істотно змінився із 2001 р., коли в українському процесі запроваджено «чисту» модель змагальності. Раніше принцип змагальності ніби нейтралізувався принципом об'єктивної істини, суд був зобов'язаний, не обмежуючись поданими сторонами доказами, вживати всіх передбачених законом заходів для встановлення дійсних обставин справи, тобто мав збирати докази за власною ініціативою. Зараз у ЦПК України такої норми немає. Тому, на думку О. Б. Верби-Сидор, суд у процесі встановлює істину не об'єктивну, а «судову» [2, с. 37].

Судова реформа, безумовно, слушно змінила функцію суду в судовому процесі, де з нього знято обов'язки збирання доказів і встановлення істини незалежно від наданого сторонами доказового матеріалу [10, с. 240].

Варто зауважити, що принцип змагальності діє на всіх стадіях цивільного процесу. Однак найбільш повно він проявляється на стадії судового розгляду, де сторони й інші заінтересовані особи мають право брати участь у судовому засіданні під час дослідження доказів, ставити запитання іншим особам, давати пояснення, висловлювати свої доводи та міркування щодо всіх питань, виступати в судових дебатах [11, с. 37]. У суді першої інстанції змагання сторін закінчується із припиненням дебатів. Але після ухвалення рішення воно може відновитися. На апеляційну скаргу однієї зі сторін друга має право подати свої зауваження. Виступи сторін під час розгляду скарги апеляційним чи судом касаційної інстанції – це також змагання [12, с. 47].

Варто наголосити на тому, що, крім всіх стадій цивільного процесу, принцип змагальності «діє» також в усіх видах проваджень цивільного судочинства, в окремому й наказному, де іншою порівняно з позовним є роль суду, тобто суд є активним. Це стосується й інших видів судочинства. Наприклад, у ст. 9 «Змагальність сторін, диспозитивність та офіційне з'ясування всіх обставин у справі» Кодексу адміністративного судочин-

ства (далі – КАС) України передбачено, що розгляд і вирішення справ в адміністративних судах здійснюється на засадах змагальності сторін та свободи в наданні ними суду своїх доказів і в доведенні перед судом їхньої переконливості. Суд розглядає адміністративні справи не інакше як за позовною заявою, поданою відповідно до зазначеного Кодексу, у межах позовних вимог, якщо це необхідно для ефективного захисту прав, свобод, інтересів людини і громадянина, інших суб'єктів у сфері публічно-правових відносин від порушень із боку суб'єктів владних повноважень. Кожна особа, яка звернулася по судовий захист, розпоряджається своїми вимогами на свій розсуд, крім випадків, встановлених КАС. Таке право мають і особи, в інтересах яких подано позовну заяву, за винятком тих, які не мають адміністративної процесуальної дієздатності. Суд вживає визначених законом заходів, необхідних для з'ясування всіх обставин у справі, зокрема щодо виявлення та витребування доказів із власної ініціативи [13]. Тобто змагальність в адміністративному судочинстві пов'язується з функцією суду офіційно з'ясувати необхідні в межах предмета доказування обставини справи, чого в цивільному судочинстві регламентація принципу змагальності не передбачає.

Крім того, на думку С. О. Короеда, зі змісту ст. 129 Конституції України впливає свобода сторін, тобто сторони самі визначають обставини і самі визначають докази, які бажають надати. Але ж для встановлення цих обставин, що необхідно для виконання судом вимог ст. ст. 263 і 264 ЦПК України, суд не може обмежуватися діями (поясненнями) сторін. Для вирішення спору суд має застосувати ту чи іншу норму матеріального права, гіпотеза якої якраз і вказує на обставини, наявність чи відсутність яких приводить цю норму в дію. Отже, суд має так чи інакше з'ясувати ці обставини (їх наявність чи відсутність) для виконання ст. 264 ЦПК України. Тому непосилання сторін на вказані в нормі матеріального права обставини чи неподання на їх підтвердження доказів жодним чином не може обмежувати повноваження суду з'ясувати ці обставини і перевіряти їх доказами. У цьому аспекті принцип змагальності повинен розглядатися лише з формального боку, тобто передбачати таку процедуру, в якій цивільна справа розглядається шляхом змагання, спору сторін, дослідження доказів, що подані сторонами, що відповідає ст. 129 Конституції України, а також витребувані судом порядком забезпечення виконання вимог ст. ст. 263, 264 ЦПК України [14, с. 60]. Ми підтримуємо таку позицію автора, адже коли брати до уваги, що змагальність – це право сторін визначати обставини, на які вони посилаються, а їхній обов'язок – подати докази, то як бути тоді, коли для правильного вирішення спору заявлених сторонами обставин і поданих

доказів недостатньо? Саме тому доцільно було б у чинне цивільне процесуальне законодавство додати норму щодо виявлення та витребування доказів судом із власної ініціативи, як «права суду», зокрема, у справах позовного провадження.

Зрозуміло, що суд як орган судової влади, який здійснює правосуддя, має певні повноваження, обов'язки щодо здійснення правосуддя, відповідно до чинного вітчизняного законодавства та Європейської конвенції, саме на суд покладається обов'язок забезпечення реалізації права на справедливий судовий розгляд і права на правосуддя. У зв'язку із цим для оптимізації сучасної моделі цивільного судочинства треба дослідити повноваження суду в доказовій діяльності із забезпечення функціонування такої змагальності, яка би була стала підставою для «справедливої» моделі цивільного судочинства як гаранта реалізації права на справедливий судовий розгляд [15, с. 203]. У такому контексті пропонуємо до ст. 12 ЦПК України додати норму, яка б передбачала його «право», а не «обов'язок» щодо збирання доказів. Оскільки одним із провідних питань, які вирішує суд під час ухвалення рішення, є імовірність наявності інших фактичних даних, які мають значення для вирішення справи, та доказів на їх підтвердження (ст. 264 ЦПК України). Запропонована позиція в жодному разі не обмежить змагальності сторін, а тільки створить так звану «послаблену» змагальність, про яку останнім часом неодноразово згадувалося в науковій літературі [16, с. 51].

Проблема моделей судочинства не є новою в науці процесуального права, хоча протягом тривалого часу залишається дискусійною. Ця проблема розглядалася здебільшого в контексті принципів цивільного судочинства. Як зазначалося в літературі, судовий процес може бути побудований на змагальному або слідчому (інквізиційному) принципах залежно від того, на кого законодавець покладає обов'язок збирання процесуального матеріалу та необхідних для вирішення цивільної справи доказів [17, с. 35; 18, с. 140]. У процесі, побудованому на змагальному принципі, збирання та підготовка всього фактичного матеріалу для розгляду спору між сторонами покладається законом на сторони. Суд зобов'язаний вирішити спір на підставі й відповідно до того фактичного матеріалу, який підготували та надали сторони. Суд лише оцінює ці матеріали, але сам жодних доказів не збирає. Сторони в змагальному процесі є суб'єктами доказової діяльності і користуються певними процесуальними правами. У процесі, побудованому на слідчому принципі, збирання та підготовку всього фактичного матеріалу, необхідного для вирішення спору між сторонами, закон покладає на суд. Суд зобов'язаний за своєю ініціативою встановлювати всі факти, що підтверджують як позовні вимоги позивача, так і заперечен-

ня відповідача. Він також зобов'язаний збирати всі необхідні докази на підтвердження достовірності цих фактів. Сторони не є суб'єктами процесу доказування, вони не мають процесуальних прав, не беруть участі в дослідженні обставин справи. Вони є джерелом отримання відомостей про факти [19, с. 158–159]. Наведене дозволяє виділяти змагальну та слідчу (інквізиційну) ідеальні моделі цивільного судочинства, які є абстрактними конструкціями і в чистому вигляді в реальності не існують [20, с. 13, 19; 21, с. 117]. Деякі вчені визнають також можливість побудови процесу на поєднанні обох принципів [22, с. 351–357; 23, с. 378–379, 395–402; 24, с. 81; 25, с. 46; 26, с. 8]. Це дає підставу деяким процесуалістам висловлювати погляд про існування так званого змішаного типу судочинства як окремого ідеального типу, який би можна було поставити до одного ряду зі змагальним та слідчим (розшуковим) процесами або зовсім замінити ним слідчий (інквізиційний) процес, тобто виділяти змагальну та змішану модель цивільного судочинства [27, с. 45].

Отже, можна стверджувати, що в літературі проблема моделей судочинства зводилася здебільшого до характеристики змагальних засад цивільного процесу та визначення ступеня їх співвідношення з активністю суду в доказовій діяльності. На думку Н. Ю. Сакари, такий підхід залишається актуальним, про що свідчать численні дослідження проявів змагальності, хоча він не може повною мірою задовольнити потреби сучасної науки та судової практики [28, с. 51]. Важко уявити ефективну модель судочинства, побудовану тільки на засадах змагальності. Оптимальне змагальне судочинство є продуктом історичних, соціальних, економічних та інших причин [29, с. 99].

На думку автора, судочинство в контексті доступності правосуддя має втілюватися в певній моделі (формі) судочинства, побудованій з урахуванням вимог справедливості. Є достатні підстави говорити про модель справедливого судочинства як атрибут сучасного правосуддя.

Такий підхід впливає з положень Європейської конвенції з прав людини, практики Європейського суду з прав людини, вироблених міжнародною практикою стандартів правосуддя [28, с. 53]. Так, у п. 1 ст. 6 Конвенції, з яким, як уже зазначалося, пов'язується доступність як стандарт правосуддя, відсутня вказівка на те, яка модель цивільного судочинства має існувати для забезпечення права на справедливий судовий розгляд. Однак варто зазначити, що рішення та практика Європейського суду з прав людини засновуються на тому постулаті, що доступність правосуддя забезпечується лише в межах змагальної моделі судочинства, концепція справедливого судового провадження охоплює право на змагальне судочинство. Принцип зма-

гальності є однією з основних гарантій судочинства [30, с. 394].

Уявляється, що характеристика справедливого судочинства як змагального є слушною, оскільки не можна взагалі говорити про здійснення правосуддя, якщо відсутні змагальні засади. Принцип змагальності як такий безпосередньо пов'язаний із повнотою судової влади, яка є її характерною особливістю, безпосередньо впливає з неї. Правосудним може бути лише змагальний процес [19, с. 154]. Однак сама змагальність ще не означає справедливості процесу, оскільки справедливість правосуддя завжди передбачає певну форму змагальності. Тому визначення лише прояву змагальних засад у судочинстві, на наш погляд, є недостатнім для характеристики моделі справедливого судочинства в контексті проблеми доступності правосуддя, оскільки обмежує можливості в усвідомленні сутності процесу взагалі. Як можна побачити, змагальність – основа справедливого правосуддя, первородна ознака правосуддя як такого. Водночас методологічно важливо окреслити інші ознаки моделі справедливого правосуддя. У дослідженні цього можуть бути застосовані різні підходи. Уявляється доцільним виділяти «модель справедливого судочинства» як систему, що оптимально відображає доступність правосуддя та містить інституціональні, функціональні та нормативні ознаки (характеристики) [28, с. 55].

Висновки. Цивільне судочинство як певним чином організована сукупність цивільних процесуальних правовідносин має будуватися на засадах змагальності, оскільки остання є невід'ємною властивістю правосуддя. Однак, як слушно зазначалося в літературі, важко уявити ефективно діючу модель судочинства, побудовану тільки на засадах змагальності. Судочинство України має концептуально будуватися на засадах вищезгаданої нами «послабленої» змагальності. Вищезазначене положення пояснюється тим, що здійснення правосуддя має відображати соціальне призначення судової системи, тобто забезпечувати захист гарантованих Конституцією та законами прав і свобод людини і громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб, інтересів суспільства і держави. Наведене потребує активної діяльності суду, яка, однак, повинна бути обмежена інтересами правосуддя й справедливості, правами сторін. Сторони повинні виступати активними учасниками судочинства. Їхня ініціатива має проявлятися в усьому, що стосується матеріального боку процесу, тобто визначення вимог та заперечень, які зачіпають спірне право, заходів захисту та способів доказування, що впливають на переконання суду. Процедура розгляду справи, за деякими винятками, які пов'язані з диспозитивним характером цивільного судочинства та правами сторін, повинна перебувати під контролем судової влади.

Умовою реалізації зазначеного принципу є процесуальна рівноправність сторін, оскільки змагатися у відстоюванні своїх суб'єктивних прав та охоронюваних законом інтересів сторони можуть лише в однакових правових умовах, з використанням рівних процесуальних засобів.

Література

1. Цивільне процесуальне право: навч. посібник / С. В. Сенік, Р. Я. Лемик. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка. 2010. 424 с.
2. Навроцька Ю. В., Верба-Сидор О. Б., Воробель У. Б. Цивільне процесуальне право України: навч. посібник (у схемах і таблицях) / за заг. ред. Ю. В. Навроцької. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. 388 с.
3. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон від 18 березня 2004 р. № 1618-IV. Офіційний вісник України. 2004. № 16. Ст. 1088.
4. Гурвич В. М. Понятіе принципів, их значение и система. Советский гражданский процесс. 1975. 196 с.
5. Штефан М. Й. Цивільний процес. К., 1997. 218 с.
6. Семенов В. М. Конституционные принципы гражданского судопроизводства. М., 1982. 152 с.
7. Гуменюк М. Реалізація принципу змагальності сторін в цивільному судочинстві. Національний університет «Острозька академія»: науковий блог URL: <https://naub.oa.edu.ua/2013/realizatsiya-prynyttsyu-zmahalnosti-storin-v-tsyvilnomu-sudochynstvi/#respond>.
8. Конституція України: Закон від 28 червня 1996 р., зі змінами та доповненнями. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
9. Шевчук П. І. Проведення судової реформи – важлива передумова створення нового Цивільного процесуального кодексу України. Вісник Верховного Суду України. 2001. № 2.
10. Кройтор В. А. Сучасні аспекти розвитку принципу змагальності в цивільному процесі. Науковий вісник Ужгородського університету. 2008. Серія «Право». Вип. 11.
11. Васильєв С. В. Цивільний процес України: навч. посібник. К.: Центр учбової літератури, 2013. 344 с.
12. Ромовська З. В., Шумська Н. Л., Шумська-Луців Н. Л. Цивільний процесуальний кодекс: науково-практичн. аналіз. К.: ВД «Дакор», 2013. 600 с.
13. Кодекс адміністративного судочинства України. К.: ДП «СВЦ», 2018. 192 с.
14. Короєд С. О. Змагальність у цивільному судочинстві як форма реалізації принципів вини і добросовісності в цивільному праві. Судова Апеляція. 2014. № 3 (36). С. 56–61.
15. Мамницький В. Ю. Поняття та зміст принципу змагальності у цивільному судочинстві. Форум права. 2014. № 3. С. 201–206.
16. Сакара Н. Ю. Модель цивільного судочинства та проблема його доступності. Проблеми законності. 2008. Вип. 98. С. 145–152.
17. Яблочков Т. М. Учебник русского гражданского судопроизводства. 2 изд., доп. Ярославль, 1912. 338 с.
18. Нефедьев Е. А. Учебник русского гражданского судопроизводства. М.: Унив. тип., 1905. Вып. II. 401 с.
19. Проблемы науки гражданского процессуального права / под ред. В. В. Комарова. Харьков: Право, 2002. 440 с.
20. Шишкин С. А. Состязательность в гражданском и арбитражном судопроизводстве: пособие. М.: Издательский дом «Городец», 1997. 185 с.
21. Халатов С. А. Представительство в гражданском и арбитражном процессе. М.: Норма, 2002. 208 с.
22. Малышев К. И. Курс гражданского судопроизводства. СПб.: Тип. Стасюлевича, 1874. Т. 1. 445 с.
23. Васьяковский Е. В. Курс гражданского процесса. М.: Изд. бр. Башмаковых, 1913. Т. 1. 692 с.
24. Мамницький В. Ю. Принцип состязательности в гражданском судопроизводстве: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Х., 1995. 177 с.
25. Туткевич Д. В. О достижении материальной правды в гражданском процессе. Журн. М-ва юстиции. 1897. № 2. С. 45–48.
26. Шевчук П. І. Историчні аспекти розвитку принципу змагальності в цивільному процесі. Право України. 2000. № 4. С. 8–12.
27. Решетникова И. В. Доказательственное право Англии и США. 2 изд., перераб. и доп. М.: Городец. 1999. 240 с.
28. Сакара Н. Ю. Проблема доступності правосуддя у цивільних справах: моногр. Х.: Право, 2010. 256 с.
29. Кройтор В. А. Проблеми доступності цивільного судочинства в Україні у зв'язку з реальним закріпленням принципу змагальності. Право і безпека. 2004. № 3/1. С. 98–101.
30. Де Сальвіа М. Прецеденти Европейского суда по правам человека. Руководящие принципы судебной практики, относящиеся к Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод. Судебная практика с 1960 по 2002 гг. СПб.: Юрид. центр «Пресс». 2004. 1072 с.

Анотація

Пасайлюк І. В. Змагальність сторін як основний принцип цивільного судочинства. – Стаття.

Розкривається зміст принципу змагальності в цивільному судочинстві та його місце серед інших груп класифікацій принципів. Обґрунтовується, що в основі цивільного процесу лежить принцип змагальності між сторонами, тобто з'ясування в суді взаємовідносин між ними за допомогою обміну доказами, закріпленому в процесуальній формі.

Водночас увага зосереджена на власній ініціативі суду як «праві суду», зокрема, у справах позовного провадження, щодо збирання доказів. У зв'язку із цим у розуміння принципу змагальності закладається новий зміст, без порушення принципу диспозитивності. Зроблено висновок щодо запровадження в межах сучасного цивільного процесу моделі справедливого судочинства, яка б передбачала змішаний тип судочинства та забезпечувала доступне правосуддя.

Ключові слова: цивільне судочинство, принцип змагальності, «активність суду», права й обов'язки учасників справи, модель судочинства.

Аннотация

Пасайлюк И. В. Состязательность сторон как основной принцип гражданского судопроизводства. – Статья.

Раскрывается содержание принципа состязательности в гражданском судопроизводстве, его место среди других групп классификаций принципов. Обосновывается, что в основе гражданского процесса лежит принцип состязательности между сторонами, то есть выяснения в суде взаимоотношений между ними посредством обмена доказательствами, закреплённого в процессуальной форме.

Наряду с этим внимание сосредоточено на собственной инициативе суда как «праве суда», в частности, по делам искового производства, по сбору доказательств.

В связи с этим в понимание принципа состязательности закладывается новое содержание, не нарушая тем самым принципа диспозитивности. Сделан вывод о введении в рамки современного гражданского процесса модели справедливого судопроизводства, которая, используя смешанный тип судопроизводства, обеспечила бы доступность правосудия.

Ключевые слова: гражданское судопроизводство, принцип состязательности, «активность суда», права и обязанности участников дела, модель судопроизводства.

Summary

Pasayliuk I. V. Competition of parties as the basic principle of civil proceedings. – Article.

The contents of the principle of competition in civil proceedings and its place among other groups of princi-

ples' classifications are revealed. It is substantiated that the basis of the civil process is the principle of competition between the parties. That means the finding the court in the relationship between them through the exchange of evidence, enshrined in the procedural form.

At the same time, attention is focused on the court's own initiative – as a “court right” – in particular, in cases of litigation, in relation to the gathering of evidence. In this regard, in understanding the principle of competition, a new content is laid, without thereby violating the principle of discretion. A conclusion is made on the introduction of a fair trial model in the framework of a modern civil process, which would include a mixed type of justice, providing affordable justice.

Key words: civil justice, principle of competition, “activity of court”, rights and obligations of parties of case, model of legal proceedings.